

ISSN 2080-1807

**Małgorzata Pronobis-Gajdzis,
Jolanta Czuczko, Dorota Jutrzenka-Supryn**

Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: Malgorzata.Pronobis-Gajdzis@umk.pl;

Jolanta.Czuczko@umk.pl; supryn@wp.pl

Nowe kierunki w obszarze konserwacji- -restauracji zabytkowych kodeksów*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2015.023>

STRESZCZENIE: Po drugiej wojnie światowej nastąpiło w Polsce zliberalizowanie zasad konserwacji-restauracji zabytków. Tzw. polska szkoła konserwacji dopuszczała dużą ingerencję w zabytek, co często podyktowane było nie tylko uzyskaniem dobrego stanu technicznego zabytku, ale nadmiernej – szczególnie w kontekście dzisiejszych odniesień – jego estetyzacji. Takie podejście do praktyki konserwatorskiej pozostawało w rozdzwieku do definiowanej, w tym czasie, w Europie zachodniej teorii konserwatorskiej. Zjawisko to jednak w Polsce dostrzeżono i uporządkowano, zaczynając od stworzenia doktryn i zasad konserwatorskich oraz kodeksu etyki zawodowej. W praktyce spotyka się ciągle jednak działania poza obowiązującymi zasadami, tkwiące w dawnej estetyce. Świadomość dokonanych zmian na polu konserwacji-restauracji musi przeniknąć także do środowisk pozakonserwatorskich: zleceniodawców, właścicieli, opiekunów zabytków. Muszą oni mieć świadomość zmian, bo po ich stronie leży konserwacja zapobiegawcza oraz zlecenie prac konserwatorskich, a tym samym

---

* Poniższy tekst wygłoszono jako referat na konferencji „Wczoraj i dziś konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów (23–24 października 2014 r.)”, zorganizowanej przez Zakład Konserwacji Papieru i Skóry Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Targi Toruńskie sp. z o.o.

współdecydowanie o ich programie. Celem artykułu jest uświadomienie opiekunom zabytkowych księgozbiorów dokonanych zmian, aby wspólnie – w wyniku współpracy różnych środowisk decydujących o kondycji kolekcji – stworzyć jak najlepsze programy opieki konserwatorskiej, na wszystkich poziomach (od konserwacji profilaktycznej po konserwację-restaurację).

SŁOWA KLUCZOWE: konserwacja zachowawcza, konserwacja-restauracja zabytkowych kodeksów, kształcenie konserwatorskie, ochrona księgozbiorów, profilaktyka konserwatorska.

Wprowadzenie

Po II wojnie światowej w Europie zachodniej zaczęto dość prędko kodyfikować obszar ochrony zabytków. W 1963 r. ukazała się *Teoria restauracji* Cesare Brandiego, która miała wpływ na treść uchwalonej w 1964 r. Karty Weneckiej. Niestety, w Polsce i innych krajach objętych dużymi zniszczeniami wojennymi, nastąpiło zliberalizowanie zasad konserwacji-restauracji zabytków. Opublikowane przez Jana Zachwatowicza w 1946 r. zasady konserwacji zabytków¹ zakładały ich rekonstrukcję po zniszczeniach wojennych. W okresie późniejszym, oprócz pewnych „przyzwyczajień” pokolenia prof. Zachwatowicza, powodem rezygnacji z pryncypiów było, jak pisał Janusz Kubiak², także oczekiwanie społeczne co do tego, że zabytek powinien być w dobrym stanie technicznym i estetycznym. Tym samym w powojennej polskiej konserwacji zabytków istniał dość znaczny rozdźwięk pomiędzy teorią a praktyką. Ten stan rzeczy został jednak dostrzeżony, czego następstwem było podjęcie pod koniec ubiegłego wieku działań zmieniających go. Nie można było akceptować sytuacji, by nadal obowiązywały metody postępowania w okolicznościach wyjątkowych, zawieszające doktrynę konserwatorską³.

---

¹ J. Zachwatowicz, *Program i zasady konserwacji zabytków*, „Biuletyn Historji Sztuki i Kultury” t. 8: 1946, nr 1/2, s. 48–52.

² J. Kubiak, *Konserwować czy restaurować*, „Ochrona Zabytków” 36: 1983, nr 1/2 (140–141), s. 19.

³ Tamże, s. 19.

W 1993 r. Międzynarodowa Konfederacja Związku Konserwatorów i Restauratorów E.C.C.O. opublikowała tzw. *Wytyczne Zawodowe*⁴. Zawarty w dokumencie E.C.C.O. *Kodeks Etyki* stał się przyczynkiem i podstawą do utworzenia jego polskiego odpowiednika⁵. Kodeks doczekał się wielu komentarzy i opracowań⁶. Jego echem jest przyjęta w 2006 r. tzw. Karta Krakowska oraz tzw. 7 zasad dobrej konserwacji⁷.

Obecnie najważniejszym nurtem myślenia konserwatorskiego jest, jak podkreślał prof. Andrzej Tomaszewski⁸, filozofia konserwacji zapobiegawczej i zachowawczej, która sprowadza się do trzech podstawowych zasad:

- Zapewnić optymalny klimat/mikroklimat egzystencji zabytku;
- Zapewnić stały monitoring stanu zachowania zabytku;
- Nie ingerować w substancję zabytkową lub ingerować w sposób niezbędnie konieczny⁹.

Dokonała się także rewolucja w myśleniu o zabytku jako nie tylko jednostkowym artefakcie, ale części kolekcji. To nowoczesne myślenie konserwatorskie dotyczy także obszaru konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów. Na szczególną uwagę zasługuje rozwinięcie w ostatnim dziesięcioleciu konserwacji zapobiegawczej zbiorów bibliotecznych.

---

⁴ E. C. C. O. Europejska Konfederacja Związku Konserwatorów Restauratorów, *Wytyczne Zawodowe II. Kodeks Etyki 11.07.1993*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki”, vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 24–28.

⁵ J. Wolski, *Kodeks etyki zawodowej konserwatorów dzieł sztuki*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 16–17.

⁶ B. Rouba, *Próba uporządkowania definicji*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 4–5; E. Święcka, *Konserwator, restaurator i tożsamość kulturowa*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 6; J. Furdyna, *Wybór wartości i inne zagadnienia teoretyczne w konserwacji dzieł sztuki*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 10–13; K. Chmielowski, *Uwagi do „kodeksu etyki zawodowej konserwatorów dzieł sztuki*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 20–21; B. Rouba, *Potrzeba rozszerzenia Kodeksu Etyki Zawodowej*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 32–33.

⁷ B. Rouba, *Projektowanie konserwatorskie*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 1, s. 77.

⁸ A. Tomaszewski, *Konserwacja zapobiegawcza środowiska*, [w:] *Bezpieczeństwo dóbr kultury. Nowe idee i technologie. Materiały z ogólnopolskiej konferencji zorganizowanej w dniach 15–17 października 2001 roku w Warszawie i Radziejowicach*, pod red. K. Sałacińskiego, Warszawa 2001, s. 67.

⁹ Tamże, s. 71.

Konserwacja-restauracja zabytkowych kodeksów – historia

Nauka o konserwacji-restauracji książek zabytkowych wywodzi się bezpośrednio z rzemiosła introligatorskiego. Obecnie jest to kompilacja nauki i sztuki, wielodyscyplinarna wiedza zdobywana na poziomie akademickim, która powstała na gruncie wieloletnich doświadczeń przekazywanych z pokolenia na pokolenie.

Introligatorzy niemalże od początku istnienia zawodu, oprócz wykonywania ksiąg i ich zdobienia, zajmowali się ich reperacją. Wykonywali typowe naprawy bloku i oprawy polegające na podklejaniu przedarc lub uzupełnieniu ubytków¹⁰. Ponieważ przez wieki nie istniała żadna teoria w tym zakresie, efekt ich działań jest bardzo różny¹¹. Introligatorzy, szczególnie ci, którzy pracowali na użytek określonych bibliofilów, przejawiali swoją aktywność w opiece – rzecz by można dziś – profilaktycznej nad danym księgozbiorem. W Polsce pierwsze teoretyczne prace podejmujące ten problem pojawiły się już w XIX w. i były zbiorem praktycznych rad dla bibliotekarzy. Za twórcę polskiej konserwacji książek w XX w. uznaje się Bonawenturę Lenarta. Już w latach 20. postulował on stworzenie w Polsce centrum konserwacji książki na wzór Instytutu Patologii Książki w Rzymie, kierowanego przez Alfonso Gallo. Zalecał prowadzenie szczegółowej dokumentacji obejmującej wszystkie zabiegi wykonywane na obiekcie, poprzedzone badaniami i ustalonym programem prac. Konserwacja książki pomału, ale konsekwentnie stawała się odrębną dziedziną nauki oraz sztuki w jej starogreckim pojęciu – jako czynności umiejętnej, wykonywanej wedle zasad i reguł¹².

---

¹⁰ Bodajże pierwszym znanym z imienia konserwatorem książki była angielfka o nazwisku Weir. Działający w XVIII w. w Anglii znany introligator Roger Payne zlecał jej wszystkie prace wchodzące w dziedzinę odnawiania książek. Kobieta ta zajmowała się wyłącznie naprawami bloków i opraw i miała w tym zakresie więcej wiedzy i wprawy aniżeli sam mistrz. Zob. *Kobieta konserwatorem książki*, „Polska Gazeta Introligatorska” 1931, nr 9, s.131.

¹¹ E. Jabłońska, *Jak to Tytus i Jan Działyński o zbiory kórnickie dbali – XIX-wieczna konserwacja zapobiegawcza a współczesne tendencje*, [w:] *Konserwacja zapobiegawcza w muzeach*, pod red. D. Folgi-Januszewskiej, Warszawa 2007, s. 38–40.

¹² W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1975, s. 21 [za:] J. Frycz, *Rekonstrukcja zabytków architektury, jej sens i granice*, [w:] *Dzieło sztuki i zabytek. Materiały z XXV Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, pod red. K. Nowińskiego, Warszawa 1976, s. 97.

Obecnie specjalistów w dziedzinie konserwacji-restauracji książek zabytkowych kształcą w Polsce dwie szkoły wyższe. Kierunek ten prowadzony jest na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry oraz na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, w Katedrze Konserwacji i Restauracji Starych Druków i Grafiki. Specyfiką toruńskiej Uczelni jest uwzględnienie w programie studiów konserwatorsko-restauratorskich dziedzin artystycznych, humanistycznych i nauk ścisłych.

Nowe idee a kształcenie w zakresie konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów

Wprowadzenie pod koniec ubiegłego wieku nowych idei konserwatorskich wymusiło na całym środowisku uwzględnianie ich w prowadzonej praktyce oraz wdrożenie w programy studiów nowoczesnego myślenia konserwatorskiego. Zmiany te dotyczą także obszaru konserwacji-restauracji książek zabytkowych. Na przestrzeni ostatnich lat pojawiły się na toruńskiej uczelni nowe przedmioty dotyczące zagadnień związanych z konserwacją pojedynczych kodeksów, jak i całych księgozbiorów¹³. W wyniku zintegrowanych działań podejmowanych w ramach kilku pracowni prowadzonych przez autorki¹⁴ niniejszego tekstu, realizowane są zasady projektowania konserwatorskiego przy pojedynczych artefaktach. Natomiast w ramach zawodowych praktyk wakacyjnych podejmowane są projekty konserwacji zapobiegawczej i zachowawczej zbiorów bibliotecznych.

---

¹³ Przedmioty te realizowane są w ramach Pracowni tradycyjnych technik introliigatorskich, Pracowni konserwacji-restauracji bloku książki zabytkowej, Pracowni konserwacji oprawy i introliigatorstwo konserwatorskie, Pracowni oprawy i zabezpieczenia obiektów zabytkowych. Zagadnień tych dotyczą także cykle wykładów takie, jak: konstrukcja zabytkowych kodeksów, badanie zbiorów i projektowanie konserwatorskie.

¹⁴ Dr Jolanta Czuczko – Pracownia konserwacji-restauracji bloku książki zabytkowej; dr Dorota Jutrzenka-Supryn – Pracownia oprawy i zabezpieczenia obiektów zabytkowych; dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis – Pracownia konserwacji oprawy i introliigatorstwo konserwatorskie.

Projekt konserwatorski

W Polsce pojęcie projektowania konserwatorskiego pojawiło się w 2000 r. Pierwsze brzmienie definicji nadano w 2003 r., jej twórcami i popularyzatorami byli profesorowie krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych: prof. Maria Ostaszewska, prof. Edward Kossakowski, prof. Mieczysław Stec. Definicja szybko została uzupełniona dwiema uwagami. Wniosła je prof. Bogumiła Rouba, związana z środowiskiem toruńskim. Podkreśliła, że po pierwsze, oprócz badań konieczne jest dokonanie analizy wartościującej, a także, że projektowanie musi być oparte na Kodeksie Etyki Zawodowej, wzbogaconym o 7 zasad „dobrej praktyki”¹⁵. Ostateczne brzmienie definicji jest następujące:

Projektowanie konserwatorskie to opracowanie na podstawie wyników wielodyscyplinarnych badań oraz analizy wartościującej i diagnozy konserwatorskiej programu i projektu konserwatorskiego wyznaczającego zasadnicze założenia, cel i zakres niezbędnych działań, harmonogram zadań (postępowanie konserwatorskie) ułożonych we właściwej kolejności wraz z propozycjami metod i materiałów oraz określającego planowany efekt końcowy, dokonane zgodnie z zasadami etyki konserwatorskiej, dobrej praktyki i podporządkowane dobru obiektu¹⁶.

Powyższa definicja odnosi się do wszystkich zabytków. Natomiast poza definicją, jak zauważa B. Rouba, znajduje się jeszcze ciągle duży obszar projektowania zadań związanych z szeroko pojętą ochroną profi-

---

¹⁵ 1. Zasada *Primum non nocere*; 2. Zasada maksymalnego poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych); 3. Zasada minimalnej ingerencji (powstrzymanie się od działań niekoniecznych); 4. Zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco; 5. Zasada czytelności i odróżnialności ingerencji oraz ich estetycznego podporządkowania oryginałowi (niekonkurencyjności); 6. Zasada odwracalności metod i materiałów; 7. Zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie, wraz z pełną dokumentacją wyników badań oraz przebiegu kolejnych działań. Zob. B. Rouba, *Potrzeba rozszerzenia Kodeksu Etyki Zawodowej 1993*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki”, vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 32–33.

¹⁶ B. Rouba, *Projektowanie konserwatorskie*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 1, s. 57.

laktyczną, rozumianą jako świadome tworzenie społecznych warunków do sprawowania odpowiedzialnej opieki przez właścicieli i opiekunów zabytków¹⁷. Wykonywanie projektu konserwatorskiego jest obecnie sformalizowanym wymogiem, odnosi się do niego także Kodeks Etyki Zawodowej Konserwatorów-Restauratorów Dóbr Kultury¹⁸.

Składające się na projekt konserwatorski wielodyscyplinarne badania i analiza wartościująca¹⁹ są warunkiem poprawności diagnozy konserwatorskiej, która jest podstawą właściwej decyzji. Zagadnienia te zostały szeroko omówione przez Iwonę Szmelter²⁰ i Bogumiłą Roubę²¹.

Regulacje prawne zmierzają obecnie, jak zauważa Rouba²², w dwóch kierunkach. Pierwszy dotyczy fazy projektowej i dąży do odłączenia tej fazy od etapu realizacyjnego. Projekty winny być zlecane konserwatorom o wysokich kompetencjach zawodowych i legitymujących się dużą praktyką zawodową. Etap ten powinien wieńczyć projekt konserwatorski wraz z określeniem zasad odpowiedzialności, udzielanych gwarancji. Przyjęty do realizacji projekt, należy to stanowczo podkreślić, ma charakter autorski i nie może podlegać żadnej samowolnej zmianie. Drugi kierunek regulacji prawnych dotyczy fazy realizacji projektu. Powierzenie wykonawstwa może następować na skutek różnych procedur, w wyniku których wyłoniony zostanie konserwator-restaurator realizujący już przygotowany projekt konserwatorski. Jest to zasadnicze *novum* w procedurze wyłaniania wykonawców. Taka forma zlecenia prac konserwatorskich będzie (niestety ciągle jeszcze mówimy o przyszłości) gwarancją eliminowania czynnika ekonomicznego w rozstrzygnięciu przetargów²³.

---

¹⁷ Tamże, s. 73

¹⁸ Punkty 17, 18, 19 [Cyt. za:] B. Rouba, *Projektowanie konserwatorskie...*, s. 58.

¹⁹ Badania i analiza wartościująca zostały omówione w dalszej części niniejszego tekstu, zob. podrozdział Konserwacja-restauracja pojedynczych artefaktów.

²⁰ I. Szmelter, *Strategia decyzyjna i projektowanie konserwatorskie na tle przeglądu teorii i doktryn konserwatorskich*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 11: 2000, nr 2 (41), s. 61–63.

²¹ B. Rouba, *Projektowanie konserwatorskie...*, s. 68.

²² Tamże, s. 57–77.

²³ Tamże, s. 60–64.

Konserwacja zapobiegawcza/opieka profilaktyczna

Konserwacja zapobiegawcza zawiera się w maksymie ojca medycyny – Hipokratesa „lepiej zapobiegać niż leczyć”. Opieka profilaktyczna nad zabytkowymi zbiorami to wszelkie działania, których celem jest stworzenie odpowiedniego środowiska wokół zabytku mającego ogromny wpływ na jego trwałość, bezpieczeństwo i funkcjonowanie w społeczeństwie²⁴. Cel ten realizuje się poprzez kontrolowanie i działania zapobiegające powstaniu czynników ryzyka. Jednym z najistotniejszych założeń prewencyjnych jest przechowywanie zbiorów zabytkowych we właściwych warunkach klimatycznych. Z obecnością wilgoci i jej częstymi zmianami sprzężone są wszystkie procesy destrukcyjne w książkach, a także ewentualne zagrożenie związane z zakażeniami mikrobiologicznymi. Optymalne warunki klimatyczne (temp. 15–16°C, wilgotność względna 45–50% RH) można osiągnąć przy wyposażeniu magazynów w nowoczesne systemy klimatyzacyjne, najczęściej jednak są to instalacje drogie i energochłonne²⁵. W ostatnich latach rozwój nauki i techniki spowodowały weryfikację stanowiska dotyczącego parametrów mikroklimatu wymaganego dla zbiorów zabytkowych. Powstały nowe, „szersze” rekomendacje, oparte nie na technicznych możliwościach systemów klimatyzacji, ale przede wszystkim na badaniach i eksperymentach naukowych uwzględniających właściwości materiałowe, zrozumienie procesów niszczących, odporność na zmiany itd. Uwzględniają one również aspekt ekonomiczny, energooszczędność i ekologię, co daje

---

²⁴ B. Wojdyła, M. Winiarczyk, *Konserwacja zapobiegawcza – warsztaty toruńskie (Toruń, 25–28 maja 2004 r.)*, „Notes Konserwatorski” 9: 2005 (*Trwałe zbiory – źródłem historii*), s. 220.

²⁵ Problem właściwych warunków przechowywania zbiorów był przedmiotem wielu publikacji. Najważniejsze z nich wydane w ostatnich latach to: K. Panoszewski, *Zapobieganie destrukcji zbiorów we współczesnej bibliotece*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe. Zbiory biblioteczne i nowe technologie ich ochrony. Materiały z ogólnopolskiej konferencji, Warszawa, 16–17 października 2006 r.*, pod red. E. Musiał-Stachowskiej, Warszawa 2006, s.78–97; S. Rams, M. Woźniak, *Wymogi i zalecenia konserwatorskie dotyczące prawidłowego przechowywania i eksponowania zbiorów bibliotecznych i archiwalnych*, „Notes Konserwatorski” 8: 2004 (*SOS dla zbiorów*), s. 121–137; *Ochrona i przechowywanie zbiorów – Zalecenia IFLA w kwestii opieki i obchodzenia się z materiałami bibliotecznymi*, Wrocław 1999; PN-ISO 11799. *Informacja i dokumentacja – Zalecenia dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych i bibliotecznych*, PKN, Polska Norma, Warszawa 2006.

szansę zarządzania mikroklimatem w sposób odpowiedzialny, efektywny i przyjazny dla środowiska²⁶. Według tej idei ustalenie odpowiednich warunków klimatycznych sprzyjających ochronie księgozbiorów oparte jest na dwóch kryteriach – środowiskowym i materiałowym. Kryterium środowiskowe to klimat historyczny i teoria aklimatyzacji obiektów, która określa dany obiekt jako zaaklimatyzowany do danych warunków, jeśli w przeciągu minimum roku nie stwierdzono nowych uszkodzeń. Nowe rekomendacje nie negują faktu, że dotychczas zalecane normy o „wąskich” zakresach stabilizacji i odchyłach parametrów pozostają bardzo bezpieczne, ale jednocześnie dostarczają dowodów, że „szersze” i bardziej ogólne zakresy często nie stanowią zagrożenia dla większości rodzajów obiektów²⁷.

Działaniem ściśle związanym z ochroną profilaktyczną księgozbiorów jest dbałość o ograniczenie dostępu światła, które przyczynia się do przyspieszania tempa starzenia papieru i innych materiałów naturalnych (kompaktowe regały, żaluzje w oknach, szyby z filtrami UV i IR, oświetlenie LED). Wymagania w tym zakresie dla księgozbiorów zabytkowych jako obiektów wysoce wrażliwych to natężenie światła: ≤ 50 lux, a czas ekspozycji: 1000 godz./rok.

Do profilaktyki należy również kontrolowanie i dokumentowanie stanu zachowania, szczególnie przy wypożyczeniach zewnętrznych.

Bardzo istotnym elementem ochrony księgozbiorów jest ich digitalizacja²⁸. Przenoszenie treści zabytkowych dzieł na nośniki cyfrowe daje

---

²⁶ W indywidualnym dostosowywaniu nowych rekomendacji do warunków w danym muzeum, archiwum, bibliotece pomocna jest europejska norma *Zalecenia dotyczące temperatury i wilgotności względnej w celu ograniczenia wywołanych przez niestabilność mikroklimatu, fizycznych uszkodzeń organicznych materiałów higroskopijnych* PN-EN 15757:2011, przyjęta również przez Polski Komitet Normalizacyjny w 2011 r.

²⁷ Zalecanym, nowym zakresem temperatur (T) jest przedział 16–25°C a RH 40–60%, chociaż nierzadko analiza klimatu historycznego pozwala na jego poszerzenie nawet do 35–65%. Zob. J. Czop, *Warunki mikroklimatyczne w muzeach – nowe rekomendacje*, „Ochrona Zbiorów” 2013, nr 3, s. 39–41; Ł. Bratasz, *Allowable microclimatic variations in museums and historic buildings: reviewing the guidelines*, [w:] *Climate for Collections. Standards and Uncertainties*, ed. by J. Ashley-Smith, A. Burmester, M. Eibl, Munich 2013, s. 11–19.

²⁸ D. Rams, M. Woźniak, *Wpływ światła na zbiory biblioteczne*, „Notes Konserwatorski” 6: 2002 (*Zachowajmy przeszłość dla przyszłości*), s. 125–136; E. Potrzebnicka, *Digitalizacja nowoczesną formą tworzenia kopii dokumentów bibliotecznych*, „Notes Konserwatorski” 9: 2005 (*Trwałę zbiory – źródłem historii*), s. 66–77; E. Stachowska-Musiał,

możliwość stworzenia szerokiego i łatwego dostępu do zachowanej informacji bez konieczności sięgania do oryginałów. Działanie to służy ochronie zbiorów i powoduje, że jedynie warunki przechowywania i naturalne właściwości materiałów, z których dany obiekt jest wykonany, determinują ich stan zachowania. Digitalizacja ponadto promuje zbiory zabytkowe i umożliwia rozpowszechnianie ich poza macierzystą biblioteką.

Ważnym aspektem profilaktyki konserwatorskiej jest właściwe opakowanie ochronne, a często podkreśla się, że ma ono kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa i trwałości zabytków.

Opakowania ochronne

Prawidłowe pod względem doboru materiału i formy opakowanie:

- zapobiega zniszczeniom o przyczynach egzogennych i opóźnia zniszczenia endogenne,
- osłabia wahania klimatu podczas magazynowania,
- zapobiega nadmiernej ekspozycji na światło, zabrudzeniu i pomaga uniknąć uszkodzeń mechanicznych,
- ogranicza rozprzestrzenianie się drobnoustrojów i szkodników,
- ułatwia przemieszczanie zabytku, szczególnie w sytuacjach kryzysowych²⁹.

Materiały do opakowań ochronnych muszą spełniać określone wymagania pod względem trwałości i bezpieczeństwa oddziaływania na zabytkowe materiały³⁰. Większość materiałów archiwalnych i bibliotecznych (papierowych) zaleca się przechowywać w opakowaniach wykonanych z papierów o właściwościach określonych normą DIN-ISO 9706 oraz kartonów i tektur określonych normą DIN-ISO 16245 A i DIN-ISO

Zastosowanie techniki cyfrowej w ochronie dziedzictwa intelektualnego i kulturowego, „Notes Konserwatorski” 8: 2004 (*SOS dla zbiorów*), s. 47–60.

²⁹ *Arbeitshilfe: Verpackungsmaterialien für Archivgut* [online]. Karlsruhe: Bundeskonferenz der Kommunalarchive beim Deutschen Städtetag, 2012, 13 s. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bundeskonferenz-kommunalarchive.de/empfehlungen/Arbeitshilfe_Verpackung_2012-12-01.pdf.

³⁰ M. Kobolt, J. Moczarski, *Bestandserhaltung, ein Ratgeber für Verwaltungen, Archive und Bibliotheken*, Hrsg. von Bad Homburg v. d. Höhe Kreisarchiv Hochtaunuskreis, Darmstadt 2012, s. 37.

16245 B. W przypadku zabytków kodeksów oprawnych w skóry lub w tkaniny jedwabne nie jest zalecane stosowanie kartonów z rezerwą alkaliczną, a jedynie o neutralnym pH (np. materiały z atestem PAT)³¹.

Coraz większe zainteresowanie skupia się wokół grupy tzw. opakowań aktywnych i inteligentnych:

- **Opakowania aktywne** to takie, których zadaniem jest zachowanie lub nawet poprawa stanu zachowania przedmiotu opakowanego, są one wyposażone w składniki, które mogą uwalniać substancje do bezpośredniego otoczenia opakowanego przedmiotu lub też je absorbować. W grupie tej znajdują się papiery i kartony zdolne do sorpcji szkodliwych gazów takich jak NO₂, SO₂, kwas octowy i LZO³², jak również związków wytwarzanych przez sam obiekt³³;
- **Opakowania inteligentne** to takie, które zawierają materiały monitorujące stan opakowanego przedmiotu lub jego otoczenia (np. narzędziem do monitorowania kwasowości papieru i fotografii mogą być wskaźniki AD-Strips.³⁴).

Opakowanie ochronne musi być odpowiednio dobrane do typu każdego z woluminów, pod względem materiałów, uwzględnienia cech strukturalno-wymiarowych oraz wskazania właściwej formy. Jednocześnie dla całych kolekcji, zalecana jest możliwie jak największa standaryzacja form, opakowania muszą spełniać wymogi związane z ochroną, ale również ułatwiać korzystanie ze zbiorów, a ponadto uwzględniać estetykę, koszt wykonania, sposób składowania. Najczęstszym sposobem przechowywania książek jest ustawienie ich pionowo na półkach.

---

³¹ Tamże, s. 39.

³² LZO – lotne związki organiczne (ang. *volatile organic compounds* – VOCs) – występują jako uboczne produkty w wielu procesach przemysłowych i stanowią źródło zanieczyszczeń środowiska. *Ochrona zabytkowych tkanin (Projekt badawczy „Bezpośrednie monitorowanie odkształceń tkanin w celu ochrony zabytkowych obiektów tekstylnych i podobrazii”)*, pod red. Ł. Bratasza [online]. Kraków: Muzeum Narodowe–Uniwersytet Jagielloński–Norweski Uniwersytet Nauk i Technologii w Trondheim, 2011, 28 s. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://zf.if.uj.edu.pl/sites/default/files/publikacje/Broszura PL0267.pdf>.

³³ *MicroChamber* [online]. Conservation Resources International LLC. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.conservationresources.com/Main/S CATALOG/MicroChamber.htm>.

³⁴ *pH neutro. Ad-Strips* [online] pHneuro.net [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.phneuro.pt/Produtos para fotografia.html>.

Oprawy zabytkowych woluminów są jednak bardzo zróżnicowane pod względem stanu zachowania i rodzaju zdobienia (tłoczenia, złocenia) i wyposażone często w elementy, takie jak okucia, zapięcie, wiązania. Aby uniknąć wzajemnych uszkodzeń kodeksów, zalecane jest wyposażenie ich w obwoluty lub pudła ochronne. Obwoluty wyposażone w specjalną stopkę ułatwiającą wysuwanie kodeksów, znakomicie sprawdziły się np. w Bibliotece Elbląskiej, gdzie otrzymało ją już ponad 5 tys. woluminów³⁵.

Ilustracja 1. Księgozbiór Biblioteki Elbląskiej po konserwacji zachowawczej w obwolutach ochronnych

Źródło: fot. Ewa Chlebus.

Najcenniejsze kodeksy, o znacznym ciężarze lub posiadające dodatkowe elementy (np. łańcuchy) można przechowywać także w tzw. pu-

---

³⁵ D. Jutrzenka-Supryn, E. Chlebus, J. Sroka, J. Karbowska-Berent, *Konserwacja zachowawcza inkunabułów i starych druków (XV–XVII w) Biblioteki Elbląskiej. Założenia i realizacja projektu zrealizowanego w 2010 roku, współfinansowanego z funduszy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, „Rocznik Elbląski”24: 2012, s. 135–156; *Tydzień z pudełkami*, [w:] *Biblos. Zbiory Zabytkowe Biblioteki Elbląskiej* [online] 28.02.2014 [dostęp

dłach szczękowych³⁶. Obwoluty i pudła szczękowe można wykonać na zamówienie, jak również w ramach własnej pracowni introligatorskiej. Niektóre firmy oferują możliwość wypożyczenia tzw. bookmetru – urządzenia do pomiarowania woluminów³⁷.

Niebagatelne znaczenie ma odpowiednia konstrukcja pudła umożliwiająca odpowiednie, bezpieczne manipulowanie zabytkową książką, np. dołączenie wewnątrz pulpitu do ekspozycji, ograniczającego kąt otwarcia bloku.

Ilustracja 2.
Pudło ochronne
z wewnętrznym
pulpitem

Źródło: fot. Dorota
Jutrzenka-Supryn.

Konserwacja zachowawcza księgozbiorów

Na szczególną uwagę w nowym myśleniu o zadaniach konserwacji-restauracji zabytków zasługuje rozwinięcie na szeroką skalę konserwacji zachowawczej zbiorów bibliotecznych. Autorki od lat wykonują konser-

---

15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://pracownia-konserwacji.blogspot.com/2014/02/tydzien-z-pudekami.html#more>.

³⁶ Przykłady pudeł „szczękowych”: *Catalogo Conservazione e Archiviazione 2014* [online]. Altavilla Vicentina: CTS Srl, 2014, 129 s. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ctseurope.com/pdf/Catalogo-Conservazione-e-Archiviazione-CTS-2014.pdf>; *Opakowania i akcesoria archiwizacyjne dla bibliotek, muzeów oraz archiwów: Pudła szczękowe* [online]. Beskid Plus [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web [http://www.beskidplus.com.pl/index.php?m=sh&cat=188&n=Pudła+szczękowe+\(II\)](http://www.beskidplus.com.pl/index.php?m=sh&cat=188&n=Pudła+szczękowe+(II)).

³⁷ *Opakowania i akcesoria archiwizacyjne dla bibliotek, muzeów oraz archiwów: Bookmetr* [online]. Beskid Plus [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.beskidplus.com.pl/index.php?m=sh&q=bookmetr&cat=185&n=Bookmetr>.

Ilustracja 3a i 3b. Wybrane stare druki z Biblioteki Sióstr Benedyktynek w Krzeszowie; na górze przed konserwacją zachowawczą, na dole po konserwacji zachowawczej

Źródło: fot. Małgorzata Borycka.

wację zachowawczą zbiorów książek bezpośrednio w bibliotekach³⁸. Jest to olbrzymi obszar projektowania prac związanych także z szeroko pojętą ochroną profilaktyczną i konserwacją zachowawczą księgozbiorów zabytkowych *in situ*. Wykonywane zabiegi pozostają poza sferą restauracji – działań estetyzujących, spektakularnych efektów. Towarzyszy im zawsze ankietowa metoda oceny stanu zachowania³⁹ zabytkowych ze-

³⁸ Biblioteki: klasztoru Ojców Franciszkanów w Głubczycach (2007, 2013), polonijna im. Ignacego Domeyki w Buenos Aires (2008), elbląska im. C. Norwida (2008–2015), klasztoru sióstr Dominikanek w Świętej Annie (2010), klasztoru sióstr Benedyktynek w Krzeszowie (2011–2014).

³⁹ Obecny jej kształt opracowany został przez prof. dr hab. Elżbietę Jabłońską, dr Dorotę Jutrzenkę-Supryn, dr Małgorzatę Pronobis-Gajdzis.

społów ksiązek. Jej obecny (choć być może nie ostateczny) kształt, ujęty w formę bazy danych, ma ciągłą możliwość uzupełniania informacji⁴⁰.

Zagadnienia, które muszą zostać opracowane, a następnie zrealizowane w projekcie konserwatorskim księgozbiorów to olbrzymi obszar prac, które obejmują najczęściej:

1. Skatalogowanie starych druków;
2. Wykonanie oceny stanu zachowania kolekcji starych druków;
3. Wykonanie konserwacji zachowawczej księgozbioru;
4. Realizację zasad konserwacji zapobiegawczej środowiska⁴¹.

Skatalogowanie – jeżeli księgozbiór dotychczas nie był skatalogowany, to prace te wykonuje wykwalifikowany bibliotekarz i jest to oczywiście działanie pozakonserwatorskie, ale bezwzględnie konieczne do wykonania. Idealnie jest, gdy katalogowanie odbywa się równocześnie z oceną stanu zachowania i konserwacją. Ułatwia to oba działania, ograniczając jednocześnie do minimum przemieszczanie zabytku.

Ocenie stanu zachowania, od niedawna towarzyszy wykonanie oceny wartościującej⁴². Przeprowadzenie tak wnikliwej analizy jest pomocne nie tylko konserwatorowi w planowaniu zabiegów, ale też właścicielowi kolekcji. Pozwala wyłonić egzemplarze priorytetowe ze względu na wartość i stan zachowania, które w pierwszej kolejności należy przeznaczyć do prac konserwatorsko-restauratorskich. Ocena stanu zachowania kolekcji jest z jednej strony częścią projektu konserwatorskiego (badania), a z drugiej pozwala na zaplanowanie rodzaju prac konserwatorskich. W jej wyniku wyłonione zostają woluminy najbardziej zniszczone i te, po oczyszczeniu, umieszcza się w wykonanych dla nich pudłach – w ten sposób są bezpiecznie przechowywane do momentu „doczekania się” prac konserwatorsko-restauratorskich. Pozostałe książki przeznacza się do planu konserwacji zachowawczej. Zdarza się, że identyfi-

---

⁴⁰ Projekt układu i zawartości bazy danych dotyczących identyfikacji woluminu i techniki jego wykonania opracowała mgr Ewa Chlebus (absolwentka ZKPiS UMK, obecnie pracownik Biblioteki Elbląskiej).

⁴¹ M. Pronobis-Gajdzis, *Konserwacja zapobiegawcza zabytkowych księgozbiorów na przykładzie kolekcji ksiązek zgromadzonych w klasztorze Mniszek Zakonu Kaznodziejskiego w Świętej Annie*, [w:] *Archeologica Hereditas; Konserwacja zapobiegawcza środowiska*, pod red. Z. Kobylińskiego, J. Wysockiego, Warszawa–Zielona Góra 2012, s. 213.

⁴² Zagadnieniu oceny wartościującej poświęcono dalsze fragmenty poniższego tekstu.

kuje się problem, o którym wcześniej nie było wiadomo, np. zagrożenie biologiczne. W takim przypadku konieczne jest wykonanie dezynfekcji bądź dezynsekcji.

Ilustracja 4. Biblioteka Sióstr Benedyktynek w Krzeszowie – dezynsekcja starych druków *in situ* przeprowadzana metodą anoksji urządzeniem Veloxy

Źródło: fot. Małgorzata Pronobis-Gajdzis.

W ramach konserwacji zachowawczej wykonuje się takie czynności, jak: oczyszczanie, usuwanie deformacji, reintegracja elementów książki (np. luźnych kart, łączenie bloku z oprawą), podklejanie przedarc, uzupełnianie niektórych ubytków, konsolidacja zdegradowanych warstw skóry, zabezpieczenie przed dalszym niszczeniem zagrożonych elementów książek. Zabezpiecza się także odpowiednio znajdujące pomiędzy kartami książek takie elementy, jak np. obrazki dewocyjne, suszone kwiaty i inne. Do książek posiadających na oprawie elementy metalowe wykonuje się futerały zabezpieczające przed uszkodzeniem woluminy sąsiadujące z nimi, a także inne opakowania ochronne, jeśli istnieje taka potrzeba.

Ilustracja 5a i 5b. Po lewej: stary druk z Biblioteki Sióstr Benedyktynek w Krzeszowie, oprawa w trakcie oczyszczania; po prawej: stary druk z Biblioteki Sióstr Benedyktynek w Krzeszowie, po konserwacji zachowawczej obejmującej m.in. integrację bloku kodeksu z okładzinami oprawy

Źródło: fot. Joanna Kilian, fot. Ewa Langowska.

Ilustracja 6. Stare druki z Biblioteki Sióstr Benedyktynek w Krzeszowie, fragment zaadoptowanych na potrzeby zbiorów specjalnych półek; pomieszczenie wyposażono w urządzenia monitorujące klimat, pomiędzy półkami przyklejono taśmę dwustronną pełniącą rolę pułapki na owady

Źródło: fot. Małgorzata Rudnicka.

Podejmuje się także działania wchodzące w zakres konserwacji zapobiegawczej, należą do nich choćby takie działania, jak: odpowiednie przygotowanie mebli do przechowywania kolekcji, właściwe ułożenie woluminów na półkach, założenie monitoringu klimatu, wyłożenie środków odstraszających owady lub pułapek na nie.

Prowadzi się także szkolenia w zakresie profilaktyki konserwatorskiej zabytkowych księgozbiorów, co jest niezwykle istotne, bo to człowiek pełni najistotniejszą rolę wśród czynników zewnętrznych warunkujących stan zachowania zabytków. Najlepsze urządzenia na nic się zdadzą, jeśli nie będzie za nimi stał świadomy swojej roli człowiek.

Ilustracja 7. Krótkie szkolenie z zakresu profilaktyki konserwatorskiej prowadzone dla ss. Benedyktynek w Krzeszowie przez studentki i koordynatorkę praktyk

Źródło: fot. Marta Światoń.

Działania te, to efekt wdrożenia do programu studiów na kierunku Konserwacja Restauracja Papieru i Skóry UMK w Toruniu nowoczesnego myślenia konserwatorskiego obejmującego obszar szeroko pojętej profilaktyki konserwatorskiej i objęcia działaniami konserwatorskimi całych zabytkowych kolekcji⁴³.

---

⁴³ Tamże, s. 220

Konserwacja-restauracja pojedynczych artefaktów

Należy mieć świadomość, że nowe idee konserwatorskie, realizujące się po pierwsze w obszarze profilaktyki, a po drugie w wielowątkowym myśleniu o kolekcjach, nie wyeliminują dotychczasowych działań. Zawsze będzie istniała konserwacja-restauracja pojedynczych artefaktów, a opisane wyżej działania będą ją uzupełniały i wzbogacały⁴⁴.

Przeobrażenia nastąpiły w zakresie nowych metod, środków i możliwości związanych z pojawieniem się innowacyjnych technik i technologii. Jest to odrębny temat, niezwykle obszerny. Celem artykułu jest jednak przedstawienie ogólnych tendencji i nowych idei, które towarzyszą także konserwacji-restauracji pojedynczego obiektu.

W tym kontekście niewątpliwie istotne są zmiany, które wiążą się bezpośrednio z inną funkcją, rolą i znaczeniem zabytkowej książki w dzisiejszych bibliotekach. Dzięki coraz szerszej dostępności cyfrowych wersji zasobów, podstawowym założeniem prac konserwatorskich nie musi być już ochrona i udostępnienie merytorycznej zawartości tekstu, jak to jeszcze było w ubiegłym stuleciu. Ciężar działań przesunął się w kierunku zabezpieczenia całości zabytku, wszystkich jego składowych, łącznie z oprawą i nawarstwieniami historycznymi. Takie założenia, jak słusznie zauważają Nicholas Pickwood⁴⁵ oraz Karin Scheper⁴⁶, bliższe są artefaktom muzealnym, niż jeszcze do niedawna nawet zabytkowym książkom bibliotecznym.

Analogicznie jak w wyżej omawianych działaniach, tak i w konserwacji-restauracji książki zabytkowej realizuje się zasady projektowania konserwatorskiego. Zespół projektujący, oprócz konserwatora-restauratora, składa się z specjalistów różnych dziedzin, są to zazwyczaj: mikrobiolog, bibliotekoznawca-tegmentolog, historyk sztuki, chemik,

---

⁴⁴ W. Baker, *The hybrid conservator: An overview of challenges in a research library environment*, „Library Resources & Technical Services” 2004, vol. 48, no. 3, s. 179–90.

⁴⁵ N. Pickwood, *Library or Museum? The Future of Rare Book Collections and its Consequences for Conservation and Access*, [w:] *New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration*, ed. by P. Engel, J. Schirò, R. Larsen, E. Moussakova, I. Kecskeméti, Horn-Wien 2011, s. 119–122.

⁴⁶ K. Scheper, *Considering Book Conservation Development in Materials, Techniques, and Approaches*, „Journal of Conservation, IADA Reports” vol. 11: 2010, no. 2, s. 31–32.

fizyk i inni. Dobry projekt powinien wyczerpywać i ogarniać całą, zazwyczaj wielowątkową problematykę obiektu⁴⁷. Punktem wyjścia są zawsze badania konserwatorskie. Pod tą nazwą kryje się gromadzenie pełnej wiedzy o obiekcie przy pomocy warsztatu badawczego nauk humanistycznych, przyrodniczych, technicznych i specjalistycznych metod konserwatorskich z preferencją dla metod nieniszczących. Badania mają na celu identyfikację obiektu, rozpoznanie historii, funkcji, znaczenia, dokonanie analizy formalnej i stylistycznej, rozpoznanie symboliki, znaczenia i wartości (przeszłych i obecnych) rozpoznanie i udokumentowanie budowy technicznej, użytych materiałów i zastosowanych technologii, ewentualnych przekształceń i nawarstwień, określenie stanu zachowania i sformułowanie diagnozy konserwatorskiej⁴⁸. Dobór właściwej metodyki analiz, a zwłaszcza interpretacja wyników jest procesem złożonym i wymagającym umiejętnej współpracy badaczy z tak różnych dziedzin, jak paleografia i fizyka, czy informatyka i historia sztuki⁴⁹.

Drugim elementem decydującym o ostatecznym kształcie projektu konserwatorskiego jest **analiza wartościująca**. Celem tej analizy jest precyzyjne określenie cech zabytku, które należy chronić i wskazanie takich czynności konserwatorskich-restauratorskich, które będą zmierzać do zachowania cech decydujących o wartości zabytku. Niestety, jak dotąd wymogowi sporządzania analizy (nie opisu) atrybutów decydujących o wartości zabytku nie towarzyszy narzędzie metodologiczne, które by ten proces porządkowało i obiektywizowało⁵⁰. Realizując projekt należy mieć zawsze na uwadze fakt, że dobrze wykonana konserwacja to taka, która nie narusza atrybutów zabytku decydujących o jego wartości,

---

⁴⁷ M. Bogdanowska, *Zabytek i jego kontekst związek zapomniany*, [w:] *Wokół zagadnień estetyki zabytku po konserwacji i restauracji*, pod red. E. Szmít-Naud, B. Rouby, J. Arszyńskiej, Warszawa-Toruń 2012, s. 335-344.

⁴⁸ B. Rouby, *Projektowanie konserwatorskie...*, s. 57-58.

⁴⁹ Por. A. Barański, *O współpracy humanistów i przyrodników w zakresie ochrony dziedzictwa kultury*, [w:] *Przeszłość dla Przyszłości. Masowe zabezpieczanie zasobów bibliotek i archiwaliów*, pod red. T. Łojewskiego, Kraków 2010, s. 177-178; F. Kleber, M. Diem, F. Hollaus, M. Lettner, *Techniquial Approaches to Manuscript Analysis and Reconstruction*, [w:] *New Approaches to Book...*, s. 533; M. Biccheri, M. Monti, G. Piantanida, A. Sodo, *Applied Research and Critical Approach: The Paper Way to Deal with „real” Library Heritage*, [w:] *New Approaches to Book...*, s. 617.

⁵⁰ B. Szmygin, *Słowo wstępne*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, pod red. B. Szmygina, Warszawa-Lublin 2001, s. 5.

przy czym należy pamiętać o autentyczności i integralności, jako nadwartości, która jest np. wymagana przy wpisaniu obiektu na listę UNESCO⁵¹. Do atrybutów decydujących o wartości zabytkowej książki należą przede wszystkim: historyczność naukowa i emocjonalna, unikatowość, estetyczność, artystyczność, tożsamość społeczna, użytkowość ideowa i konstrukcyjna. Specyfika zabytkowych książek polega na tym, że są one zazwyczaj nośnikami wszystkich wymienionych wyżej cech. Z tego powodu trudności stojące przed konserwatorem tej specjalności są olbrzymie, gdyż zachowanie i eksponowanie ich wszystkich jest trudne lub wręcz niemożliwe⁵². Zgodnie z definicją projektowanie konserwatorskie ma pomóc w rozwiązywaniu tego rodzaju problemów. Jak wynika z naszych w tym względzie doświadczeń, dobry projekt konserwatorski ogranicza do minimum, a nawet eliminuje przypadki wykonywania odebranych czynności skutkujących komplikacjami i narażających obiekt na obniżenie lub utratę wartości. Pozwala ogarniać i traktować wszystkie elementy książki zabytkowej jako jedność stanowiącą o jej wartości.

Kolejnym istotnym elementem, do którego przykładu się obecnie dużą rolę jest właściwe nazwanie czynności konserwatorskich. Pod pojęciem konserwacji wykonuje się często inne czynności, które z braku spopularyzowania fachowych określeń są błędnie nazywane. Poprzez prawidłowe nazewnictwo można zatem uniknąć błędu lub nieporozumień ze zleceniodawcami. Jeśli powie się jasno, że książka zmontowana na nowo jest rekonstrukcją oryginału, to skłonić to może do szukania innych rozwiązań. Zachowanie autentyku musi w każdym przypadku mieć przecież pierwszeństwo przed oczekiwaniami estetycznymi. Najbardziej zachowującą substancję zabytkową jest konserwacja książek przebiegająca bez ich demontażu. Daje to asumpt do wyrażenia opinii, że często bardziej uważne przyjrzenie się książce zabytkowej i to już na etapie projektowania prac, a także gruntowna analiza poparta opisem stanu zachowania wszystkich jej elementów może pomóc w częstszym,

---

⁵¹ Obszerne i okresowo aktualizowane wytyczne w sprawie stosowania Konwencji Światowego Dziedzictwa UNESCO dostępne są na stronie: *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* [online]. Paris: UNESCO, 2015, 166 s. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://whc.unesco.org/en/guidelines>.

⁵² M. Pronobis-Gajdzis, *Wartościowanie zabytkowych kodeksów – dylematy konserwatorskie*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków...*, s. 188.

niż dotychczas, podejmowaniu takiego rozwiązania⁵³. Takie postępowanie odzwierciedla jeden z głównych nurtów współcześnie pojmowanej ochrony dziedzictwa kulturowego, a mianowicie „minimum ingerencji” w substancję zabytkową⁵⁴.

Ilustracja 8a i 8b. Przykład konserwacji kodeksu przeprowadzonej bez demontażu, na bloku książki. Stary druk (wyd. Szczecin 1690–1691, ze zbioru Muzeum Regionalnego w Chojnicach); ujęcia w trakcie kompleksowego procesu wzmacniania i odkwaszania papieru oraz po zabiegach konserwatorskich

Źródło: fot. Jolanta Czuczko.

Z drugiej strony nie zawsze „mniej” jest w najlepszym interesie obiektu. Czasami „mniej” to po prostu „za mało”⁵⁵. Istnieją przypadki, w których demontaż książki jest konieczny. Niekiedy konserwator „zmuszony” jest także, kierując się dobrem zabytku, do wprowadzenia zmian, gdyż pierwotny sposób wykonania książki był wadliwy. Zachowanie bądź powtórzenie oryginalnych rozwiązań wiązałoby się z narażeniem zabytku na dalsze, postępujące niszczenie. Takie działanie pozostawałoby oczywiście w sprzeczności z podstawową ideą konserwacji. Jednak wszelkie działania, na wszystkich elementach książki, a szczególnie te

⁵³ M. Pronobis-Gajdzis, *Nasze doświadczenia i praktyka w zakresie konserwacji – restauracji książki zabytkowej*, [w:] *Materiały z konferencji „Zbiory biblioteczne, muzealne i archiwalne – badania i konserwacja” Toruń 2–4 października 2008 r.*, pod red. E. Jabłońskiej, Toruń 2010, s. 249.

⁵⁴ N. Pickwoad, dz. cyt., s. 118; R. Decheva, *Preserving the Original Structure of the Medieval Codex During Conservation*, [w:] *New Approaches to Book...*, s. 411–424.

⁵⁵ B. Appelbaum, dz. cyt., s. 300–306.

ingerujące w substancją zabytkową muszą być już na etapie ustalania programu prac jasno, zgodnie z prawdą nazwane i szczegółowo uzasadnione⁵⁶.

Ilustracja 9a i 9b. Przykład rozszerzonych prac konserwatorskich o działania z zakresu restauracji, wysoki stopień uszkodzenia zarówno konstrukcji kodeksu, jak i struktury papieru zobligował do demontażu pozostałości. Prawdopodobnie XVII/XVIII wieczny stary druk cerkiewny ze zbiorów Muzeum Ziemi w Przemyślu

Źródło: fot. Jolanta Czuczko.

---

⁵⁶ Por. Z. Toth, O. Koppan, J. Papp, M. Erdi, *Restoration of Unique Hungarian Medieval Codex Based on Results of Recent International Research and on New Restoration Techniques*, [w:] *New Approaches to Book...*, s. 331–356.

Ponadto należy być świadomym faktu, że konserwator przy pełnym zakresie prac, powinien dokonać reintegracji podmiotu swoich działań, czyli powtórnego scalenia i twórczego opracowania całości. Jest to olbrzymie wyzwanie, wymagające wykazania się etyką, wiedzą i talentem artystycznym. Podążając śladami dawnego mistrza współczesny konserwator książki musi utrwalić jak najwięcej z materii, z jaką stykały się jego ręce, a także zachować jego ducha tchniętego w dzieło, czyli wizję artystyczną jego twórcy⁵⁷. Rolą jego jest jednakże wyeliminowanie tego, co złe i szkodliwe, co zagrażałoby całości. Należy gruntownie rozważyć, jak pogodzić ze sobą te dwie sprzeczne racje, tj. zachowanie autentyku i wprowadzenie niezbędnych zmian. Przywracając zabytkowym książkom nie tylko ich pierwotną funkcjonalność, ale również ich walor artystyczny, konserwator-restaurator wyraża siebie, w czym niewątpliwie jest twórczy. Nie bez znaczenia jest również świadomość zachodzących zmian w zakresie percepcji estetyki zabytku, szczególnie w powiązaniu z jego znaczeniem i funkcją, jak również oczekiwaniami opiekunów oraz odbiorców dziś i w przyszłości⁵⁸.

Podsumowanie

Próbując podsumować tak obszerne zagadnienie dostrzec można pewną dychotomię zjawisk. Z jednej strony podstawowe tendencje są spójne i przynajmniej na poziomie teorii wydają się coraz wyraźniej kształtować: przede wszystkim konserwujemy, nie odnawiamy, nie patrzymy na zabytek przez pryzmat pojedynczego obiektu, równocześnie cenimy i doszukujemy się indywidualnych cech każdego egzemplarza. Z drugiej strony coraz liczniejsze w XXI w. publikacje, konferencje, spotkania sprzyjają dyskusjom, ścieraniu się odmiennych racji i poglądów. Czy obiekty składające się na nasze dziedzictwo kulturowe należy traktować

---

⁵⁷ Szczególnie znaczenie tych wartości podkreśla: G. Korpala, *Wokół kreacji*, [w:] *Wokół zagadnień estetyki zabytku po konserwacji i restauracji*, pod red. E. Szmit-Naud, B. Rouby, J. Arszyńskiej, Warszawa-Toruń 2012, s. 43–52.

⁵⁸ W. Liszewska, *Aesthetics and Principles of Paper and Book Conservation-Restoration*, [w:] *New Approaches to Book...*, s. 80–82; J. Czuczko, D. Jutrzenka-Supryn, P. Oszczanowski, *Wyjątkowe księgi w wyjątkowym miejscu. Konserwacja-restauracja Biblii Luteranckich z Kościoła Pokoju w Świdnicy*, „Notes Konserwatorski” 16: 2014, s. 100–113.

głównie jako dokumenty, „historyczne dowody” stanowiące oryginalny materiał badawczy i w konsekwencji bardziej uszkodzone kodeksy „aresztować” pozamykane w pudłach w klimatyzowanych magazynach? Czy jak chcą inni, większą uwagę przykładać do emocjonalnej strony postrzegania artefaktu, który nie jest „tylko zabytkiem”, a często dziełem sztuki i powinien nadal wzbudzać emocje artystyczne, niepotrzebnie zakłócanie przez uszkodzenia i inne nawarstwienia wtórne? Właściwie przygotowany projekt konserwatorski, poprzedzony dobrze zinterpretowanymi badaniami, rzetelną analizą wartości zabytku, nie pozostawia wątpliwości w rozwiązaniach konserwatorskich.

Złożoność problematyki, z którą w swoim zawodzie spotyka się konserwator-restaurator wymaga również zdywersyfikowania umiejętności. Znajduje to odzew w procesie kształcenia. Od profesjonalisty z tej dziedziny oczekuje się jednocześnie badawczych analiz, naukowych ekspertyz, wysokiej wrażliwości artystycznej, kreatywności i znaczących zdolności rzemieślniczych. Dodatkowo w wielu instytucjach poszczególne stanowiska konserwatora wiążą się bezpośrednio z przygotowaniem i realizacją projektów, zarządzaniem, organizacją, promocją, szkoleniem, digitalizacją, podejmowaniem kompleksowych decyzji, operowaniem masowymi metodami konserwacji z wykorzystaniem innowacyjnych technologii. By sprostać tym wymogom edukacja współczesnego konserwatora nie może kończyć się wraz ze zdobyciem dyplomu akademickiego, ale wymaga ciągłego rozwoju i doksztalcania się w ramach konferencji, for dyskusyjnych, kursów, warsztatów, praktyk, projektów, wspólnych realizacji itp.

Przyglądając się zmianom, jakie następują w konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów, nasuwa się kolejna refleksja. Chyba nieodwracalnie mija „czas mistrzów”, samodzielnego wykonywania wszystkich czynności związanych z szeroko pojętą konserwacją-restauracją zabytków. Nieodzowna staje się reguła pracy w zespole, wspólnego realizowania zintegrowanych, zaplanowanych działań, wzajemnego korzystania z kompetencji i atutów bibliotekarzy, naukowców, artystów, a także administracji, właścicieli i w końcu konserwatorów-restauratorów. Współpraca staje się konieczna na różnych płaszczyznach: zarówno badań specjalistycznych, jak i konserwacji profilaktycznej, zabezpieczającej czy konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów. Ważna jest umiejętność wzajemnego komunikowania się, wymiany doświadczeń, by wspólnie kreować przyszłość zabytkowych księgozbiorów.

Bibliografia

- Baker Whitney, *The hybrid conservator: An overview of challenges in a research library environment*, „Library Resources & Technical Services” 2004, vol. 48, no. 3, s. 179–90.
- Barański Andrzej, *O współpracy humanistów i przyrodników w zakresie ochrony dziedzictwa kultury*, [w:] *Przeszłość dla Przyszłości, Masowe zabezpieczanie zasobów bibliotek i archiwaliów*, pod red. Tomasza Łojewskiego, Kraków 2010, s. 177–178.
- Biccheri Marina, Monti Michel, Piantanida Giovanna, Sodo Armida, *Applied Research and Critical Approach: The Paper Way to Deal with „real” Library Heritage*, [w:] *New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration*, ed. by Patricia Engel, Joseph Schirò, René Larsen, Ellisveta Moussakova, István Kecskeméti, Horn–Wien 2011, s. 617–628.
- Bogdanowska Monika, *Zabytek i jego kontekst związek zapomniany*, [w:] *Wokół zagadnień estetyki zabytku po konserwacji i restauracji*, pod red. Elżbiety Szmit-Naud, Bogumiły Rouby, Joanny Arszyńskiej, Warszawa–Toruń 2012, s. 335–344.
- Czuczko Jolanta, Jutrzenka-Supryn Dorota, Oszczanowski Piotr, *Wyjątkowe księgi w wyjątkowym miejscu. Konserwacja-restauracja Biblii Luterskich z Kościoła Pokoju w Świdnicy*, „Notes Konserwatorski” 16: 2014, s. 100–113.
- E.C.C.O. Europejska Konfederacja Związku Konserwatorów Restauratorów, *Wytoczne Zawodowe II. Kodeks Etyki 11.07.1993*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 24–28.
- Bratasz Łukasz, *Allowable microclimatic variations in museums and historic buildings: reviewing the guidelines*, [w:] *Climate for Collections. Standards and Uncertainties*, ed. by Jonathan Ashley-Smith, Andreas Burmester, Melanie Eibl, Munich 2013, s. 11–19.
- Chmielewski Krzysztof, *Uwagi do „kodeksu etyki zawodowej konserwatorów dzieł sztuki”*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 20–21.
- Czop Janusz, *Warunki mikroklimatyczne w muzeach – nowe rekomendacje*, „Ochrona Zbiorów” 2013, nr 3, s. 35–41.
- Decheva Romyana, *Preserving the Original Structure of the Medieval Codex During Conservation*, [w:] *New Approaches to Book and Paper Conservation-*

- Restoration*, ed. by Patricia Engel, Joseph Schirò, René Larsen, Ellisveta Moussakova, István Kecskeméti, Horn–Wien 2011, s. 411–424.
- Frycz Jerzy, *Rekonstrukcja zabytków architektury, jej sens i granice*, [w:] *Dzieło sztuki i zabytek. Materiały z XXV Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. tomu Krzysztof Nowiński, Warszawa 1976, seria B, t. XLIII.
- Furdyna Józef, *Wybór wartości i inne zagadnienia teoretyczne w konserwacji dzieł sztuki*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 10–13.
- Jabłońska Elżbieta, *Jak to Tytus i Jan Działyński o zbiory kórnickie dbali – XIX-wieczna konserwacja zapobiegawcza a współczesne tendencje*, [w:] *Konserwacja zapobiegawcza w muzeach*, pod red. Doroty Folgi-Januszewskiej, Warszawa 2007, s. 38–40.
- Jutrzenka-Supryń Dorota, Chlebus Ewa, Sroka Joanna, Karbowska-Berent Joanna, *Konserwacja zachowawcza inkunabułów i starych druków (XV–XVII w.) Biblioteki Elbląskiej. Założenia i realizacja projektu zrealizowanego w 2010 roku, współfinansowanego z funduszy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, „Rocznik Elbląski” 24: 2012, s. 135–156.
- Jutrzenka-Supryń Dorota, *Doświadczenia w zakresie konserwacji zbiorów zabytkowych w Bibliotece Elbląskiej. Rola i zadania pracowni konserwacji w zintegrowanych działaniach biblioteki*, „Notes Konserwatorski” 15: 2012, s. 7–20.
- Kleber Florian, Diem Markus, Hollaus Fabian, Lettner Martin, *Techniquel Approaches to Manuscript Analysis and Reconstruction*, [w:] *New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration*, ed. by Patricia Engel, Joseph Schirò, René Larsen, Ellisveta Moussakova, István Kecskeméti, Horn–Wien 2011, s. 533–558.
- Kobolt Maria, Moczarski Jana, *Bestandserhaltung, ein Ratgeber für Verwaltungen, Archive und Bibliotheken*, Hrsg. von Bad Homburg v. d. Höhe Kreisarchiv Hochtaunuskreis, Darmstadt 2012.
- Korpala Grażyna, *Wokół kreacji*, [w:] *Wokół zagadnień estetyki zabytku po konserwacji i restauracji*, pod red. Elżbiety Szmit-Naud, Bogumiły Rouby, Joanny Arszyńskiej, Warszawa–Toruń 2012, s. 43–52.
- Kozielec Tomasz, *Konserwacja papieru część III. Warunki przechowywania i wybrane zabiegi konserwatorskie*, „Świat Druku” 2008, nr 4, s. 94.
- Kubiak Janusz, *Konserwować czy restaurować*, „Ochrona Zabytków” 36: 1983, nr 1–2 (140–141), s. 17–19.
- Kobieta konserwatorem książki*, „Polska Gazeta Introligatorska” 1931, nr 9, s. 131.

- Liszewska Weronika, *Aesthetics and Principles of Paper and Book Conservation-Restoration*, [w:] *New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration*, ed. by Patricia Engel, Joseph Schirò, René Larsen, Ellisveta Moussakova, István Kecskeméti, Horn–Wien 2011, s. 67–90.
- Ochrona i przechowywanie zbiorów – Zalecenia IFLA w kwestii opieki i obchodzenia się z materiałami bibliotecznymi*, Wrocław 1999.
- Panoszewski Konrad, *Zapobieganie destrukcji zbiorów we współczesnej bibliotece*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe. Zbiory biblioteczne i nowe technologie ich ochrony. Materiały z ogólnopolskiej konferencji, Warszawa, 16–17 października 2006 r.*, Warszawa 2006, s. 78–97.
- Pawlak Agnieszka, *Nowa rola konserwatora dzieł sztuki w zmieniającym się muzeum (na przykładzie strategii ochrony zbiorów wypracowywanej w Muzeum Pałac w Wilanowie)*, [w:] *Archeologica Hereditas. Konserwacja zapobiegawcza środowiska*, pod red. Zbigniewa Kobylińskiego, Jacka Wysockiego, Warszawa–Zielona Góra 2012, s. 185–196.
- Pickwoad Nicholas, *Library or Museum? The Future of Rare Book Collections and its Consequences for Conservation and Access*, [w:] *New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration*, ed. by Patricia Engel, Joseph Schirò, René Larsen, Ellisveta Moussakova, István Kecskeméti, Horn–Wien 2011, s. 113–130.
- PN-ISO 11799. Informacja i dokumentacja – Zalecenia dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych i bibliecznych, PKN, Polska Norma, Warszawa 2006.
- Potrzebnicka Ewa, *Digitalizacja nowoczesną formą tworzenia kopii dokumentów bibliecznych*, „Notes Konserwatorski” 9: 2005 (*Trwałe zbiory – źródłem historii*), s. 66–77.
- Pronobis-Gajdzis Małgorzata, *Nasze doświadczenia i praktyka w zakresie konserwacji – restauracji książki zabytkowej*, [w:] *Materiały z konferencji „Zbiory biblieczne, muzealne i archiwalne – badania i konserwacja” Toruń 2–4 października 2008 r.*, pod red. Elżbiety Jabłońskiej, Toruń 2010, s. 239–250.
- Pronobis-Gajdzis Małgorzata, *Konserwacja zapobiegawcza zabytkowych księgozbiorów na przykładzie kolekcji księzek zgromadzonych w klasztorze Mniszek Zakonu Kaznodziejskiego w Świętej Annie*, [w:] *Archeologica Hereditas; Konserwacja zapobiegawcza środowiska*, pod red. Zbigniewa Kobylińskiego, Jacka Wysockiego, Warszawa–Zielona Góra 2012, s. 213–220.

- Pronobis-Gajdzis Małgorzata, *Wartościowanie zabytkowych kodeksów – dylematy konserwatorskie*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, pod red. Bogusława Szmygina, Warszawa–Lublin 2012, s. 183–200.
- Rams Donata, Woźniak Maria, *Wymogi i zalecenia konserwatorskie dotyczące prawidłowego przechowywania i ekspozowania zbiorów bibliotecznych i archiwalnych*, „Notes Konserwatorski” 8: 2004 (*SOS dla zbiorów*), s. 121–137.
- Rams Donata, Woźniak Maria, *Wpływ światła na zbiory biblioteczne*, „Notes Konserwatorski” 6: 2002 (*Zachowajmy przeszłość dla przyszłości*), s. 125–136.
- Rouba Bogumiła, *Próba uporządkowania definicji*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4, (35), s. 4–5.
- Rouba Bogumiła, *Potrzeba rozszerzenia Kodeksu Etyki Zawodowej*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 32–33.
- Rouba Bogumiła, *Projektowanie konserwatorskie*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 1, s. 57–77.
- Scheper Karin, *Considering Book Conservation Development in Materials, Techniques, and Approaches*, „Journal of Conservation, IADA Reports” vol. 11: 2010, no. 2, s. 31–36.
- Stachowska-Musiał Ewa, *Zastosowanie techniki cyfrowej w ochronie dziedzictwa intelektualnego i kulturowego*, „Notes Konserwatorski” 8: 2004 (*SOS dla zbiorów*), s. 47–60.
- Szmelter Iwona, *Współczesna teoria konserwacji i restauracji dóbr kultury. Zarys zagadnień*, „Ochrona Zabytków” 2006, nr 2, s. 5–39.
- Szmelter Iwona, *Strategia decyzyjna i projektowanie konserwatorskie na tle przeglądu teorii i doktryn konserwatorskich*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 11: 2000, nr 2 (41), s. 61–64.
- Szmygin Bogusław, *Słowo wstępne*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, pod red. Bogusława Szmygina, Warszawa–Lublin 2012, s. 5–6.
- Świąćka Ewa, *Konserwator, restaurator i tożsamość kulturowa*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 6.
- Toth Zsuzsanna, Koppan Orsolya, Papp Judir, Erdi Marianne, *Restoration of Unique Hungarian Medieval Codex Based on Results of Recent International Research and on New Restoration Techniques*, [w:] *New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration*, ed. by Patricia Engel, Joseph Schirò, René Larsen, Ellisiveta Moussakova, István Kecskeméti, Horn–Wien 2011, s. 331–356.

Tomaszewski Andrzej, *Konserwacja zapobiegawcza środowiska*, [w:] *Bezpieczeństwo dóbr kultury. Nowe idee i technologie. Materiały z ogólnopolskiej konferencji zorganizowanej w dniach 15–17 października 2001 roku w Warszawie i Radziejowicach*, pod red. Krzysztofa Sałacińskiego, Warszawa 2001, s. 65–71.

Wolski Jerzy, *Kodeks etyki zawodowej konserwatorów dzieł sztuki*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” vol. 9: 1998, nr 4 (35), s. 16–17.

Zachwatowicz Jan, *Program i zasady konserwacji zabytków*, „Biuletyn Historji Sztuki i Kultury” 8: 1946, nr 1/2, s. 48–52.

DOKUMENTY ELEKTRONICZNE

Arbeitshilfe: Verpackungsmaterialien für Archivgut [online]. Karlsruhe: Bundeskonferenz der Kommunalarchive beim Deutschen Städtetag, 2012, 13 s. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bundeskonferenz-kommunalarchive.de/empfehlungen/Arbeitshilfe_Verpackung_2012-12-01.pdf.

Catalogo Conservazione e Archiviazione 2014 [online]. Altavilla Vicentina: CTS Srl, 2014, 129 s. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ctseurope.com/pdf/Catalogo-Conservazione-e-Archiviazione-CTS-2014.pdf>.

MicroChamber [online]. Conservation Resources International LLC. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: http://www.conservationresources.com/Main/S_CATALOG/MicroChamber.htm.

Ochrona zabytkowych tkanin (Projekt badawczy „Bezpośrednie monitorowanie odkształceń tkanin w celu ochrony zabytkowych obiektów tekstylnych i podobrazii”), pod red. Łukasza Bratasza [online]. Kraków: Muzeum Narodowe–Uniwersytet Jagielloński–Norweski Uniwersytet Nauk i Technologii w Trondheim, 2011, 28 s. [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://zf.if.uj.edu.pl/sites/default/files/publikacje/Broszura PL0267.pdf>.

Opakowania i akcesoria archiwizacyjne dla bibliotek, muzeów oraz archiwów: Bookmetr [online]. Beskid Plus [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.beskidplus.com.pl/index.php?m=sh&q=bookmetr&cat=185&n=Bookmetr>.

Opakowania i akcesoria archiwizacyjne dla bibliotek, muzeów oraz archiwów: Pudła szczękowe [online]. Beskid Plus [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny

w World Wide Web [http://www.beskidplus.com.pl/index.php?m=sh&cat=188&n=Pudła+szczękowe+\(II\)](http://www.beskidplus.com.pl/index.php?m=sh&cat=188&n=Pudła+szczękowe+(II)).

pH neutro. Ad-Strips [online] pHneutro.net [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.phneutro.pt/Produtosparafotografia.html>.

Tematyka badań: Konserwacja zachowawcza – w tym: ocena stanu zachowania zasobów bibliotecznych i archiwalnych, analiza warunków przechowywania zbiorów, nowe technologie konserwacji zachowawczej [online]. Uniwersytet Jagielloński, Zakład Chemii Analitycznej [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www2.chemia.uj.edu.pl/kp/tresc1.htm>.

Tydzień z pudełkami, [w:] *Biblos. Zbiory Zabytkowe Biblioteki Elbląskiej* [online] 28.02.2014 [dostęp 15 grudnia 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://pracownia-konserwacji.blogspot.com/2014/02/tydzien-z-pudekami.html#more>.

New trends in the field of conservation-restoration of historic codices

ABSTRACT: After World War II, the rules of conservation-restoration of historic objects in Poland were liberalised. The so called “Polish school of conservation” allowed significant interferences in the historic objects, which was often dictated not only by the will to obtain good technical condition of an object, but also – especially when compared to contemporary tendencies – excessive enhancement of aesthetic qualities. That approach to conservation practice existed in dissonance with the conservation theory in Western Europe at the time. This fact was noticed in Poland and sorted out, starting with the creation of conservation doctrines and rules, and also a code of ethics for the profession. In practice, however, there are still examples of actions anchored in the former aesthetics, carried out not according to the compulsory rules. Awareness of the changes made in the field of conservation-restoration must also reach non-conservation domains: principals, owners, collection keepers. They need to be aware of these changes, because it is their role to provide preventive conservation and commission conservations, and thus co-decide on the programme. The article’s goal is to inform the keepers of historic book collections about the changes, so that together, as a result of cooperation between various fields deciding about the condition of collections, it will be possible to create the best

possible programmes of conservational care on every level (from preventive conservation to conservation-restoration).

KEYWORDS: conservation education, conservational prevention, conservation-restoration of historic codices, preservative conservation, protection of book collections.

